

ÜZBEK BAYÇURA'NIN ARDINDAN
(6 Ocak 1923 - 12 Mart 1996)

MUSTAFA ÖNER

Türk dili araştırmaları tarihinde çok değerli bir yeri olan *Kazan mektebi*, yaşayan en büyük temsilcilerinden birisini kaybetmiştir. Prof. Dr. Üzbek Bayçura, 12 Mart 1996 tarihinde, yetmiş üç yaşındayken St. Peterburg'da vefat etti.

Ü. Bayçura, bilhassa Sovyetler Birliği dışında yayımladığı eserleriyle bilim tarihinde yer almıştır. İngilizce, Almanca, Rusça ve Türkçe yazdığı ve sayısı 150'yi aşan bu eserler, on yedi ülkede (SSCB'nin çeşitli cumhuriyetleri, Almanya, Macaristan, Fransa, Polonya, ABD, Çekoslavakya, Avusturya, Romanya, İtalya, Malta, İsveç, Finlandiya, Hollanda, Kanada ve Türkiye'de) basılmıştır. Altay ve Fin-Ogur dillerinin eksperimental fonetiği, leksikolojisi ve etimolojisi başta olmak üzere, genel dilciliğin çeşitli sahaları üzerinde ilerlemiş olan bu kariyer de tam şahikasındayken yarım kalmıştır.

Üzbek Bayçura ile 1991 yılından beri irtibatımız sürüyordu ve bize peyderpey ulaştırdığı eserleri ve otobiyografisi dolayısıyla ilmî kariyerini biliyorduk. Bunlara dayanan bir değerlendirmeyi başka bir yazıda yapmayı düşünüyörüz. Bu yazıda ise, merhumun bizde ebediyen yaşayacak derin hatırasını paylaşmak istiyoruz.

Ege Üniversitesinde Türkoloji tahsil edip bu ilme sevdalandığımızı hissettiğimiz yıllarda, daha çok gıdalanmak üzere İstanbul ve Ankara kütüphanelerine koşmaya başlamıştık. Bilhassa Avrupa Türkoloji dergilerini inceliyorduk. Türkiye'de çıkan iki yazısından ("İçtimaî-Tarihî Amillerin Alfabeler ve İmlalar

Üzerindeki Tesiri” (terc. Dilek Elçin) : *Türk Kültürü*, S. 226, Şubat 1982; “Tatarca-Bulgarca Bazı Dilbilim Verilerine Göre Kazan Tatarlarının Menşei” (terc. Dilek Elçin): *Türk Kültürü Araştırmaları*, XII./1-2, 1984) bildiğimiz Üzbek Bayçura imzası, bu dergilerde pek sık görülüyordu. *Central Asiatic Journal*, *Ural-Altaysche Jahrbücher*, *Acta Linguistica*, *Acta Orientalia Hungarica* vb. gibi meşhur dergilerde, soy adı alfabetiğinin sağladığı tesadüf, Baitchura Uzbek adına en başlarda yer vererek, buralarda sık sık yazı yazan bir Türk âlimine, sanki bilhassa işaret ediyordu. Yazarı hakkında bir şey bilmediğimiz bu makalelerin fotokopilerini alıp İzmir’e dönüyorduk.

Büyük tesadüfler neticesinde 1990 başında evlendiğimde, daha Bolşevik İhtilâlinden evvel, Rusya’dan Kazan-Sırğaç civarından, Finlandiya’ya geçmiş Tatar Türklerinden Alautdinler ve Süleymanlar nesline mensup hanımım, bazı akrabalarının halen Moskova ve Leningrad’da yaşadığını söylemişti; fakat bilhassa Sovyet devrinde, gidip gelmenin ve haberleşmenin dahi zor olduğu zamanlar dolayısıyla, kendileriyle irtibatı devam ettirmek hem pek zor hem bazen oradakiler için tehlikeliydi. Devir, ülke dışından adresine mektup geldiği için casus veya halk düşmanı kabul edilip zulüm gören Sovyet vatandaşlarının çilesinin romanlara konu olduğu bir devirdi. Yılda birkaç telefon konuşması ile haberleşmek ise, artık ancak seksenli yılların bir lütfuydu. Doksanlı yıllarda, eskisiyle mukayese edilmeyecek bir açıklık başlamıştı ve Finlandiya’dan ticaret ve turizm yoluyla Rusya’ya gitme imkânları da çoğalmıştı.

İşte bu konuşmalar ve artık kontrol edilmediği söylenen mektuplaşmalar arasında, İzmir’deki damadın Türkoloji alâkası Leningrad’daki akrabalara da ulaşmıştı. Oradan nikâhı kutlamak üzere gönderdikleri tebrik mektuplarında, benim için çok mühim olan bir not da ekliyorlardı: “Bizde de bir Üzbek Abzıy var, Mönire Apa’nın kocası... Evlerinde bir sürü kitap... Ömür boyunca yurt dışına yazılar yazıp duruyor... Bir görüşselerdi keşke...” Hikmet-i ilâhî, Üzbek Bayçura ile artık, uzaktan da olsa, hısım olduğumuzu öğrenmiştim. Aynı sülâle-ye damat olmuşuz meğer. Yani Türkoloji literatürünün en çalışkan imzalarından birisi olan Bayçura ile tanışma imkânımız da olabilecekti.

O yıl ev eşyası almakla filan fazla uğraşmadan, karı-koca para biriktirip en azından Finlandiya’ya gitmeye hazırlandık. Daha evvel hiç gitmediğim

Rusya'ya beni alacaklar mıydı? Gidebilsek de, yalnız ve biraz garip yaşadığımız öğrendiğimiz Üzбек Abzıy ile görüşmek mümkün olur muydu? Haziran sonunda Finlandiya'ya gittik. Leningrad'a gitme niyeti epey uzak bir hayal gibi durduğu için Rusya vizesi bile almamıştık; ancak, şimdi Helsinki'deyken, yani Leningrad'a 400 kilometrelik bir mesafede, bu niyeti gerçekleştiremezsek, kendimizi ömür boyu pişman olacak gibi hissediyorduk. İmkânlarımızı zorladık ve Helsinki-Leningrad arasında turistik seyahat düzenleyen bir acentenin marife-tiyle bana da Rus vizesi ayarlandı. Dört günlük grup seyahatinin iki günü yolda geçecek. Yani benim büyük maksadım için sadece iki gün var.

Tren, o gün öğle vakti kalktı, akşam Leningrad'a varacak. Akşama doğru, girdiğimiz Rusya topraklarında, istasyonlar civarında bekleyen ham madde katarlarını görmeye başladık. Bu, şehir merkezine yaklaştığımızın işaretiydi. Aynı uzun katarları sonraki seyahatlerimde daha iyi öğrenecektim; bir lokomotif yüzden fazla böyle vagon çekebilirmiş. Sibirya'dan ve Orta Asya'dan sökülmiş ham maddeyi Avrupa yakasındaki Rus şehirlerine taşıyan vagonlar...

Fin seyahat acentesi, bizi şehrin ortasında, şehir kadar büyük Rossiya oteline yerleştirdi. Bu ilk gece, akrabalara telefon edip hâl hatır sormakla geçti. Ertesi gün için bizi eve bekliyorlar.

Seyahat ettiğimiz grup ise o gün Çarlar şehrini gezip bıraktıkları muazzam yadigârları görecek. Biz ise gruptan ayrılıp kendi programımızı yapacaktık. Şükür ki, burada çalışan ve iyi Rusça bilen Finli arkadaşımız bizi kendi arabasıyla boş vakitlerinde gezdiriyordu da, tarihî bakımdan Avrupa'nın en güzel şehirlerinden biri olan Leningrad'ı, Puşkin'in yaşadığı sarayları, kocaman müzeleri görmek mümkün oluyordu. Şehirde yaklaşık 40.000 Tatar da vardı; cemiyetleri ve camileri... Şehri gezerken, kiliselerin ışıl ışıl parlayan altın kubbelerinin arasında, o Müslüman minanesini de gördük, fakat cami içine giremedik, "remont"ta idi. Bazı yerler için bu hiç bitmeyen tamirat devam ediyordu.

Bizi bekleyen Tatar misafirperverliğini bildiğimiz için o gün otelin kahvaltısına hiç itibar etmeden taksi bulmaya çıktık. Otelin önünde hiçbir işareti filan olmadan bekleyen sivil arabalar taksi idi, pazarlıklar da dolar veya meşhur Avrupa paralarının herhangi birisi üzerinden yapılıyordu. O günlerde henüz

gelişen Rus hür teşebbüsünün asıl adının mafya olduğunu ise yeni yeni öğrenecektik. Aksi yöndeki kaygılarıma ve her tür tedbiri düşünmeme rağmen şoförümüz bizi verilen adrese getirmişti.

Devletin yaptığı o büyük konutlardan birinden içeri girdik. Asgarî insan ihtiyaçlarıyla yetinen bu mimarî, kendisini ilk gören yabancıları da ezmeye ayarlanmış gibiydi. Akrabalarla görüştük, tanıştık, izzet ü ikram... Üzbek Abziy onlardan ayrı, kendi evinde yaşıyormuş.

Biraz sonra kapı çalındı. Orta boylu, ak saçlı ve düzeltilmiş ak bıyıklı efendi, selâm verip içeri girdi. Hava iyi olmasına rağmen, ince saplı bir eski zaman şemsiyesini eline almıştı. Bu, yağmuru bol kuzeyin insanlarına has bir alışkanlık mıydı, yoksa yaşlı adamın kendine dayanak yaptığı bir yol arkadaşı mı? Yaz havasına tezat duran kalınca ceketini ve fötr şapkasını çıkarıp astı.

Bütün Şark dünyasında telâffuz edilen Müslüman selâmını, “Çarlar şehri”nde, o günlerde referandum ile kabul edilen adıyla Sankt Peterburg ortasında duymak, insanda bir yer altı cemiyetinin üyesi olmak hissi uyandırıyor. Gelen Üzbek Abziy idi. Orta boylu, diñç görüntümlü, tipik bir yaşlı Tatar. Hiçbir şey konuşmadan odanın girişindeki sekiye oturdu ve bir dua okudu. Ben, sonradan, bazı başka ihtiyar Tatarların da, misafir olarak girdikleri evde, bu kadim âdeti hiç ihmal etmediklerine şahit olacaktım.

Şimdi Dr. Üzbek Bayçura karşımdaydı ve akıcı bir İngilizce ile hâl hatır sormaya başlamıştı. Şaşırdım, çünkü Rusya’da eskiden beri yabancı dil olarak Fransızca veya bunun yanı sıra Almanca öğretim geleneği vardı ve asrımızın iki kutuplu devrinde en büyük düşmanın dilini bilmenin ve konuşmanın ise stratejik devlet memurlarına has bir şey olduğunu sanıyordum. Çoğu zaman da, herhangi bir Sovyet vatandaşı, bir yabancıya rastladığında saf Rusça konuşarak anlaşmak istiyordu; çünkü Rusça dünyanın en çok konuşulan ve yabancı dil olarak herkesin öğrendiği bir dildi. Söylenen bu eski sözlerin esassız olduğunu anlamak için ise daha epey bir müddet vardı. Fakat her şeye rağmen Bayçura, mükemmel bir rahatlıkla İngilizce konuşuyordu. Daha sonraları okuyacağım otobiyografisinden, Kazan’da Türkoloji lisansının yanı sıra, İngilizce öğretmenliğinden de ikinci bir diploması olduğunu öğrenecektim. Bayçura bu özelliğiyle, sonraları tanıdığım pek çok Sovyet Türkoloğundan epey farklıydı: Kapalı bir çağın dünyaya açık bilim adamı.

“Abzıy durun lütfen, ana dilimizde, bizniçe konuşalım” dedim. Önceki yıl verdiğim yüksek lisans tezimde, bütün Tatar Türklerinin *tuğan til* (ana dil) şairi olan Abdullah Tukay'ın şiirleri üzerine bir sözlük yapmıştım. İşte şimdi, Türkçenin coğrafyasının çok uzağına uzanan bu topraklarda, yabancı bir dil kullanmadan Bayçura ile konuşmak mümkündü. Hocam Günay Bey (Karaağaç) Tatar Türkçesini öğrenmek üzere beni bu işe koştduğunda, günü gelip de böyle bir şeye yarayacağını aklıma bile getiremezdim.

“Sizi Türkolojide daha çok ne ilgilendiriyor bilemedim, buraya yanımda kendi hizmetlerimden birkaçını getirdim” diyen Bayçura'nın ağzından duyduğum bu hizmet sözü, Tatar Türkçesinin belki en güzel sözlerinden birisiydi. Makale ve kitap hâlindeki yazılı eserlerini kastetmişti. Âlim, sanki bu sözle, ilme hizmet etmenin kendisi için tek var oluş şekli olduğunu da ifade ediyordu. Keten iple paketleyip bir deste yaptığı ayrı basımlar, Avrupa Türkoloji dergilerinde çıkmış yazılarına aitti. İki tane de eski yazıyla basılmış kitapçık vardı: Âlimcan İbrahimov'un *Tatar Şa'irleri-Said Remiyef, Derdmend, Abdullah Tukayef* (Orenburg, 1913) ve *Tatar Medeniyeti Nindiy Yul Bilen Baraçak?* (Kazan, 1927) adlı eserleri.

Stalin'in otuzlu yıllardaki ideolojik terörüne (repressiya) maruz kalan Bolşeviklerden birisi olan Gâlimcan İbrahimov, 1938'de hasta hâlde yattığı hapisane şartlarında ölmüştü. Burada, Türkiye'den gelen misafirlerine güvenerek kendisini anlatan Bayçura da hiçbir siyasî yönü olmamasına rağmen, Sovyet devletinin akademisinin, ilim dışı bir sindirme ile mağdur ettiği bir sima idi. Hazırladığı doktora tezi, SSCB'deki çeşitli cumhuriyetlerin akademilerinden müspet raporlar gelmesine ve yurt dışında da N. Poppe, O. Pritsak, Ş. Hattori, G. Doerfer gibi bilginler bu çalışmadan övgüyle bahsetmesine rağmen, iki defa reddedilmiş ve nihayet Fin-Ogur dillerini de yakından ilgilendiren bu tez, 1966'da, Tallin'de (Estonya) kabul edilmişti. Kendisini akademiden tasfiye hareketi en sonunda 1971'de sonuç almış ve Sovyet Türkologlarının dünyada en çok tanınmış isimlerinden Üzbek Bayçura, meslekî ve ilmî olarak yetersiz görüldüğü Leningrad Dil Bilimi Enstitüsünden çıkarılmıştır.

Üzbek Abzıy'ın getirdiği eserler arasında M.A. Salahatdinova imzalı ve Rusça yayımlanmış iki hacimli kitap da var: *Hodja Samandar Termezi, Dastur*

al-Muluk ve Hafiz-i Tanış ibn Mir Muhammed Buhari, Şaraf-name-yi Şahi. “Bunlar da merhum hanımım Mönire’nin hizmetlerindedir” diyen Bayçura’nın gözleri doluyor. Mönire Apa vefat edeli altı ay olmuş. Kendisinin Orta Asya ve Avrasya tarihi hakkında yeni kaynakları ortaya çıkaran değerli bir tarihçi-filolog olduğunu daha sonra öğrenecektim. St. Peterburg’dan ayrıldıktan sonra Üzbek Abzıy’ın altı yıl devam edecek mektupları içinden, Mönire Azim kızı Salihatdin için yazılmış bir biyografik malûmat da çıkacaktı: “1949’da Leningrad Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesinden İran filolojisinde uzmanlaşmış olarak mezun oldu, 1949-1953 arasında, aynı yerde, ihtisasına devam etti. 1954’den 1990’a kadar, SSCB Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Leningrad kolunda ilmî hizmetkâr idi. 1955’de filolojî ilimleri kandidatu, 1977’de de bilim doktoru oldu. Bildiği diller: Farsça, Tacikçe, Uygur, Tatar ve diğer Türk şiveleri; İngilizce, Almanca, Fransızca.”

Konuyu değiştirerek kendisini teskin ediyorum. Evdeki kalabalığa ve ikramlar konusundaki ısrarlarla meşgul olmama rağmen, biz Bayçura ile baş başa görüşmeye çalışıyoruz. Dilciliğin çeşitli konularından konuşuyoruz, bana hocalarından söz ediyor. Bir zamanlar Sovyet akademisinde epey baskı görmüş meşhur Türkolog N.K. Dmitriyev’e minnettarlığından... Bu hocası da 1954’de daha 54 yaşındayken vefat etmişti. E.V. Sevortyan’ı da hayırla anıyordu, her ikisi de kendisine asistanlığı sırasında yardımcı olmuşlardı. Yakın tarihte, Avrasya bölgesinin en ileri üniversite merkezi olan ve bizim tarihimizde de pek meşhur olmuş Kazan’dan bahsediyor. Büyük Tatar dilcilerini tanıttıyor, Cemal Velidî, Gâlimcan Şeref, Gıybed Alpar... Onun tanıma fırsatı bulamadığı, başka bir Kazanlı âlimi, Türkiye dilcilik mektebinin kurucusu Rahmeti Bey’i (Arat) de ben ona anlatıyorum, eserlerini ve M. Ergin ve O.F. Sertkaya’nın kalemlerinden öğrendiğim zor hayatını... Bir ara, bana, “Amerika’da bir Nicholas Efendi (Poppe) vardır, bilir misiniz” diyor, mektuplaştıklarını ve kendisine, eserlerinin yayımı için çok yardım ettiğini söylüyor. Bana sonradan ulaştırdığı İngilizce yayımlanmış bazı makalelerinin ilk dip notunda hep Poppe’ye teşekkür ettiğini görecektim.

Şehirdeki ikinci günümüzün öğleden sonraki saatleri bu tanışma sohbetiyle geçti. Hava karardığında, Üzbek Abzıy’ın şehrin ters bir tarafında kalan evine

dönmesi için artık kalkması gerekiyordu. Türkiye'den gelmiş misafirleri görmek üzere epey zahmet etmiş bu yaşlı bilgin, en azından dönüş yolunda refakat etmek istedik. Bunu hemen kabul etmese de samimî ısrarlara karşı durmadı ve yola çıktık. İki trolleybüs değiştirerek evine geldik. Yine büyük devlet binalarından birisi. Meşhur âlimin, hayat ve kültür seviyesi pek yüksek olmayan komşularla beraber yaşadığı belliydi. Beklediğimiz asansörden çıkan ve etrafta başkaları yokmuş gibi kabaca yürüyüp geçen orta yaşlı bir Rus erkeğine bakışımı bu gün de hatırlıyorum: Bu bakışta, asimilasyona bu kadar müsait bir çevrede nasıl olup da kendisi kalabildiğinin de ip ucu vardı; kendisi, yani teslim olmayan bir prensip âbidesi, bir Tatar beyefendisi. Maksadı ve fiiliyatı siyasî olmayan, fakat ona yapılan bütün haksızlıklar dolayısıyla kendiliğinden siyasîleşmiş bir gizli protesto...

Çıktığımız daire, biri büyükçe iki bölmeden ibaretti. Kendisine ait mutfak ve banyosu olmayan, halkın *komünalka* dediği, müşterek nizamlı bir devlet evi. Küçük oda tamamen kitapla dolu olduğu için, aslen tek odadan bahsedilmeli. Bir karyola, bir yemek masası... İçinde bazı fincan vb. gibi eşyanın olduğu bir büfe ve üzerinde daima çalışıldığı, yayıntısından belli olan bir yazı masası. Televizyon yoktu. Çocukları da olmayan bir hane, bir okuma-yazma mabedi gibiydi.

Altı aydır kadınından mahrum kalmış bu ev, her şeye rağmen düzenli görünüyordu. Kapı açılınca gördüğüm bu manzaraya ilâveten, senfonik müzik sesi duyulan bir radyo da çalışır hâldeydi.

- Açık unutmuşsunuz.

- O hep çalışır. Bize, ömrümüz boyunca, buradan doğru diye anlattıklarının tamamen aksi şeyleri, şimdi yine buradan söylüyorlar.

Bayçura'nın devletin zatı gibi teşhis ettiği tek tip radyolara, daha sonraki bir seyahatte, Kazan'da kaldığımız otelde daha yakından bakma fırsatı bulacaktım: Devletin himayesindeki milletler arası bir toplantıydı ve odalara birer radyo bağlanıyordu. Bu çok basit âletin bir cereyan, bir de anten kablosu vardı. Takılan âletin ses düğmesini yokladığımda, alışık olduğumuz tık sesini duyamayacaktım, devletin sesini duyuran cihazı en ileri bir hareketle, sadece kısmak mümkündü.

O gece fazla vakit geçirmeden geri çıktık. Üzbek Abzıy'ın bizi metro istasyonuna kadar uğurlamasına ise mani olamayacaktık.

Otele gelip odamıza çıktık. O gün Bayçura ile tanışmıştım, hislerimi yazmayı denedim, fakat olmadı. Duyduğum öfke, gördüklerimi ve işittiklerimi kâğıda dökmeye imkân vermiyordu. O güne ait bir belgem yok. Ertesi günkü daha uzunca görüşmeden de kalan, sadece beş-altı fotoğraf karesidir. Bu iki günde de teyp kaydı almayı teklif etmedim. Devamlı takibatla ruhların sindirildiği bir durumda, haber bulmuş bir gazeteci gibi davranabilir miydim ki?

Ertesi günkü gidişimizde, sohbet arasında kitaplarına da göz atıyordum. İsimlerini sadece literatürden bildiğim önemli kaynakları rafta görmenin heyecanımla karıştırıyordum; fakat ilgilendiğim her kitabı bana hediye ettiğini görünce durmak zorunda kalacaktım. O gün bana verdiği *Tatarca-Rusça, Rusça-Tatarca* temel sözlükleri hâlen bir hatıra olarak kullanıyoruz.

Karısını yakın zamanda kaybetmiş olmanın sarsıntısını henüz yaşayan bu insanı daha fazla yormamak için müsaade isteyip kalktık. Tekrar görüşmek üzere... Ama bu mümkün olmadı. Sonraki temaslarımız hep telefon ve mektupla gerçekleşti. 20 Mart 1996 tarihine kadar... O gece Finlandiya'ya telefon edilmişti: Üzbek Abzıy vefat etti, yedinci tebarekesi bu gün okundu...

Asrımızın edebiyat tarihinde yeri olan ve ömrü boyunca takibata uğramış Kazanlı meşhur gazeteci Şerifulla Bayçura'nın, babasından müstakil kalamayacak bir istikbâle sahip oğlu Üzbek Bayçura, Türklük bilgisine hizmetiyle tarihimizdeki yerini almıştır. Elimde tuttuğum otobiyografisinin sonunda şu muhasebeyi yapıyor:

“Geçmişime şöyle bir göz atınca görüyorum ki bazı şeyleri değerlendirirken çok büyük hatalar yapmışım. Ben, ilme ve ilmî müesseselere çok ciddi yaklaşıyordum. İlim kuruluşlarında çalışan insanların ilme çok farklı baktıklarını, onu sadece para kazanma vasıtası olarak kullandıklarını ve onların bu davranışlarının hiç ilmî olmayan isteklerden kaynaklandığını hesaba katmıyordum.”

Bu yalnız ve mağdur bilim adamı, tasfiye edildiği 1971 yılından beri işsizdi. 60 yaşına geldiği 1983 yılında, emekli maaşı bağlamak için devlete hizmeti yetersiz görüldü. Bu hizmeti istemeyen ise bizzat devlet idi. Üzbek Bayçura

ömrü boyunca, dünyanın pek çok bilim dergisinde yayımlanan eserleriyle sadece bilime hizmet etmeye mecbur bırakılmıştı. Bu yayımlardan ise para gelmiyordu. Tam aksine, bulduğu birkaç kuruş, eserleri dünyanın dört bir yanına salimen ulaşıp yayımlansın diye posta masrafına gidiyordu. Kendisinin ise yurt dışına çıkması yeni zamanlarda bile yasaktı. Otuzlu yıllarda Arabistan'da, Fahd'ın sarayında jinekolog doktor olarak çalışan annesi, döndükten sonra, tedavi gördüğü hastanede, 1938'de ölü bulunmuştu. Ömür boyu annesinin bu mukadderatı hakkında bir bilgi arayan âlimi, yabancı elçiliklerin sokağına bile yaklaştırmamışlardı.

En temel insanî ihtiyaçlarını dahi karşılamakta zorlanan ve artık sık sık hastanede devam eden hayatı, 12 Mart 1996'da vefatıyla sona ermiştir. Gözlerindeki rahatsızlık, bize gönderdiği otobiyografisini yazmasına mani olacak kadar ciddiydi. Bir gözü görmeyecek kadar zayıflamışken bile, 134 sayfaya ulaşan bu metni daktilo etmiştir. Eserlerinin, ölümünden sonra dahi, dünyanın birçok ülkesinde yayımlanacağını düşünmek ve özellikle Türkiye'de kendisini tanıyanların olduğunu bilmek, onun son yıllardaki tek tesellisiydi. Maddî durumunun, bildiğimizden daha kötü olduğunu, maalesef çok geç öğrendik, mağdurluğunu telâffuz edemeyecek kadar asalet sahibi olan merhum âlimin hatırasının, bilim yolundaki gençlerimiz tarafından yaşatılacağı ümidi bizi biraz teskin ediyor.

Bu tanışma hatırasını son altı yıldır, öğrencilerimle ve arkadaşlarımla paylaşıyorum. Dünyanın herhangi bir tarafında karşımıza çıkabilecek namuslu, idealist bir bilim adamı imajını... Aslında kendimi yetiştirmek üzere hep kullandığım bu imajın merhum kahramanına çok borçluyum. Kendisinin sağlığında, zaten hiçbir zaman kolay olmamış hayatından bahseden bir yazıyla, hâlini daha da zorlaştırmaktan uzak durmuştum. İbret verici hayatından, ne yazık ki, ancak vefatından sonra bahsetmek mümkün olabilecekti. Allah rahmet eylesin.